

ПРОУЧВАНЕ НА СТРОИТЕЛНАТА ИСТОРИЯ НА ЧИТАЛИЩНАТА
СГРАДА С РИТУАЛНА ЗАЛА НА НАРОДНО ЧИТАЛИЩЕ
"ОТЕЦ ПАИСИЙ - 1927" В С. ИЗВОР, ОБЩИНА РАДОМИР

Радосвета Кирова-Делчева¹, Чавдар Стоянов²,

Висше строително училище „Любен Каравелов“

Abstract:

Chitaliste "Oter Paisiy" in the village of Izvor was founded on January 9, 1927 and played important role in the political history of the district of Radomir during the XXth century. The building of chitaliste "Oter Paisiy", which is located in the center of the village, was opened in 1980. The community cultural center with a ritual hall, which is located in a village, was designed by team of local talented local designers and features the functional program and representative architectural post-war modern characteristics of a significant cultural center in Pernik region.

Key words: *chitaliste, community cultural center with a ritual hall, post-war modernism, synthesis of arts*

1. Увод

Читалищата възникват в средата на XIX в. като първата българска обществена, просветна и дарителска институция, израз на светските културни и образователни нужди на стремящото се към независимост българското общество, средство за консолидиране на българската национална идентичност.³ [1,2]

Първите читалища през Възраждането възникват като библиотеки и клубове по тетрална самодейност в частни жилищни сгради.⁴ След Освобождението започва изграждането на първите читалищни обществени сгради – читалищата във Велико Търново, Свищов, Видин и др, а след началото на XX в. започва масовото изграждане на читалища първо в по-големите градове, а през 30-те години на XX в. - в по-малките градове и селата. Обогащаването на читалищната мрежа продължава и през втората половина на XX в. като целенасочена политика на социалистическия режим. [4]

Читалищната мрежа в района на Перник стартира с основаването на първите три градски читалища в Брезник (1870), Радомир (1895) и Трън (1895), а през 1898 и 1899 година са основани съответно читалища и в селата Дивля и Сирищник.

¹ д-р арх. Радосвета Кирова-Делчева, катедра ГТИА, ВСУ „Л. Каравелов“, ул. “Суходолска“ 175, 1362 Суходол, София, rkirova@abv.bg

² инж. Чавдар Петров Стоянов, проектант - конструктор и студент специалност "Опазване на архитектурното наследство" във ВСУ "Любен Каравелов", ул. "Суходолска" 175, 1362 Суходол, София, ing4040@abv.bg

³ Читалището в Свищов е учредено в дома на възрожденеца Димитър Начович.

Читалището в село Извор е основано в периода на масово създаване на читалища в Радомирско в периода 1926-28 г., когато е приет и закона за читалищата. Така в района на Радомир са основани общо единадесет читалища, или около една десета от общия брой читалища в Пернишка област момента. През първата половина на XX век са основани 63 читалища или повече от половината от съществуващите днес в района на Перник. През последните двадесет години в Пернишка област са основани нови осем читалища, доказателство за жизнеността на читалищната институция като средище за извънучилищно образование, художествена самодейност, съхраняване на автентичния фолклор и др. [1,3]

2. История на читалище "Отец Паисий" в село Извор.

Читалище "Отец Паисий" в село Извор е основано официално на 9 януари 1927 г., когато с тайно гласуване е избрано първото читалищно ръководство с председател Методи Георгиев, заместник председател Милан Манов, секретар Манол Михайлов, касиер Димитър Беков, библиотекар Алекси Апостолов, и домакин Александър Николов. През първите петдесет години от своето съществуване читалищната канцелария и библиотека се помещават в различни жилищни сгради в селото. За изнасяне на театралните самодейни представления, основна дейност на читалищния състав, е използван училищният салон. Със средства, събрани от читалището, през 1929 г. училищният салон е оборудван с тетрална завеса, през следващата 1930 г. – със столове за зрителите. През 1938 г. читалището закупува радио-грамофон, а през 1952 г. – кино машина. [5]

Изграждането на читалищната сграда в село Извор е осъществено в контекста на масовото строителство на читалища на територията на община Радомир през периода втората половина на XX в., когато освен нея са построени читалищата в селата Кленовик, Стефаново, Дрен, Копаница, Друган, Долни Раковец, Чуковец, Червена могила, Углярци и Върба - днес квартал на град Радомир. [4]

Построяването на самостоятелна читалищната сграда в с. Извор, е организирано по инициативата и с активната подкрепа на дългогодишния първи секретар на Окръжния комитет на БКП в Перник през периода 1971 – 84 г. - Борис Манов (1922, Извор -2009) - партизанин от Трънския отряд, член на РМС и БКП, генерал-майор от Държавна сигурност, последователно началник на Второ, Трето и Шесто управление и Института за информация и научна организация, депутат в VI, VII и VIII Народно събрание (1971 – 86), награден с ордените „За боева заслуга“, „Народна свобода 1941 – 1944“ II степен, „Червено знаме“ (1957), „9 септември 1944“ (1959).

Биографията на родения в село Извор местен партиен функционер е тясно свързана с политическата история на Перник и Радомир през втората половина на XX в. През 1943 г. е арестуван по политически причини като гимназист и оправдан, през следващата 1944 г. прекъсва следването си в специалност „Агрономство“, за да се включи в партизанското движение. Веднага след политическия преврат започва работа в Държавна сигурност и ръководи последвалите репресивните събития и наказателната акция срещу горяните на местно ниво. През 1946 г. завършва Военно училище „Васил Левски“ в София, през 1956 г. специализиран курс в СССР, а през периода 1962-67 г. като

ръководител на Висшата специална школа „Георги Димитров“ следва право в Софийския университет. [6]

През 1966 година в село Извор е издигнат на Паметник на загиналите в Отечествената война 1944-1945 година, който пръв поставя отпечатъка на следвоенния модернизъм в градоустройствената тъкан на селото.

Сградата на читалище "Отец Паисий", е построена от поделение номер 64920 в Перник на Главно управление „Строителни войски“ с технически ръководител Петър Младенов в периода 1973-1980 година. Открита е официално на 24 май 1980 г. като част от общонационалното честване “13 века България” под патронажа на Людмила Живкова. През 1984 г. към читалището е създаден център "Знаме на мира" за художествено обучение и подготовка на децата от с. Извор и региона за участие в едноименния международен детски форум, също по инициатива на Людмила Живкова. През 1987 г. с помощта на читалищните дейци в сградата на битовия кобинат е открита музейна сбирка, посветена на местното партизанско движение.

На фасадата на сградата е поставена плоча с имената на проектантите и техническия ръководител на обекта.

3. Проектантски колектив.

Проектът за читалище "Отец Паисий" в село Извор, създаден в периода 1973-1976 година в Проектантска организация – Перник, е поверен на колектив в състав архитект Петър Радев, инженер - конструктор Елисавета Панова, художниците Филип Седефчев и Асен Старейшински.

Архитект Петър Радев (1936 - 2014), който след дипломирането си през 1963 г. в катедра „Жилищни сгради“ при архитект Димитър Цолов в Инженерно-строителния институт София, постъпва на работа в Проектантска организация в град Перник. Автор е на множество градоустройствени разработки и проекти за обществени, жилищни и промишлени сгради и интериори. Сред тях се отличават Профсъюзният дом (1963-64), съвместен проект с архитект Иван Сиврев, отличен с втора премия на наградата „30 години социалистическа революция“ от Общински съвет Перник, самостоятелните реализации на Младежкия дом, дом за весели граждански ритуали и пешеходната зона в Перник, дом-паметник „Радомирска република“, плувен басейн в Благоевград, дом на покойника в Орешак, както и нереализираните идейни проекти за широкоформатно кино, дискотечен комплекс и кафене над реката в Перник. Нестандартните функционални и конструктивни решения и градоустройствен подход на архитект Петър Радев се допълват от художествения синтез в резултат от дългогодишната съвместна работа със скулптора Борис Живков и художниците Филип Седефчев и Мария Горова. [7]

Автор на художествената декорация на ритуалната зала на читалището в с. Извор е значимият творец и носител на орден „Кирил и Методий“ II степен, автор на множество художествено-приложни проекти в района на Перник и в национален мащаб през втората половина на XX в. Филип Седефчев. Седефчев

(1935-2021) завършва „Живопис“ в Художествената академия при проф. Ненко Балкански и през дългогодишния си творчески път има реализации в разностранни области като изложбения дизайн – национална изложба „Знаме на мира“, ежегодна изложба на Техническо и научно творчество на младежта /ТНТМ/ в Перник и др., на пространствен дизайн - ритуалните зали за бракосъчетания в Перник и Своге, домовете за траурни ритуали в Радомир и село Орешак и др., емблемен дизайн - на център „Знаме на мира“, „Кукери и сурвакари“, ТНТМ и др., монументална стенопис – в Радомир, Орешак, Одеса, приложната графика, дърворезба и дървена пластика – Радомир, Ковачевци, Орешак, стъклописи, каменна пластика, метало пластика, живопис. [8]

За един от обектите на художествената декорация в читалището в село Извор, Филип Седефчев работи съвместно с Асен Старейшински (1936 - 1991), носител на почетната годишна награда на СБХ „Александър Жендов“ за постижения в приложната графика (1974), орден „Кирил и Методий“ III степен – 1975 година и званието „Заслужил художник“ (1982), който работи предимно в областта на плаката, но също така създава и множество запазени знаци, филателна графика, дизайн на монети, оформления на книги и илюстрации. През 1961 година Старейшински завършва Националната художествена академия, специалност „Плакат“ в класа на проф. Александър Поплилов. Дългогодишен член на ръководството, на секция „Приложна графика“; член на Управителния съвет на СБХ; член на Съюза на артистите в България. Последователно е художник в Народния театър, ВИТИЗ, главна дирекция „Български циркове“, държавно издателство „Септември“; Театъра на Българската армия. Негови произведения са представяни във всички значими национални изложби и конкурси в областта на плаката и графичния дизайн, както и в редица международни изложения и представителни изложби на българския плакат по света. [9]

Инженер Елисавета Панова (1945) започва работа в Проектантската организация в Перник след своето дипломиране от Висшия инженерно-строителен институт през 1968 година. След закриването на Проектантската организация през 1992 година започва работа като преподавател по учебните дисциплини "Стоманобетон" и "Строителни материали" в Техникум по строителство "Арх. Йордан Миланов" в гр. Перник. Преподава в техникума до своето пенсиониране. Инженер Панова продължава да работи и към настоящия момент, като проектант по част "Конструкции" на жилищни сгради. Проектант е и на сградата на народно читалище "Иво Войвода - 1928" - село Долна Секирна, община Брезник през 1968 година. Според инженер Панова, читалищните сгради са едни от най-трудните за проектиране, заради големите подпорни разстояния и големите полезни натоварвания.

4. Архитектурна концепция и реализация

Читалищните сгради от различни периоди в страната съвместяват различни функционални програми като най-големите градски читалища разполагат с добре оборудвани акустични зали със стотици места за изпълнения на местния читалищния хор, фолклорен ансамбъл, духов оркестър или симфоничен оркестър

или киносалон. Функционалната програма на читалището в село Извор, която включва две различни по големина конферентни зали, ритуална зала и библиотека го определя като значим културен център в района на Радомир.

Фиг. 1 Изглед от югозапад; 2023 г.

Фиг.2 площадът с перголата и вътрешния двор; 2023 г.

За разлика от по-малките по обем, непретенцовни, често типови проекти на останалите десет селски читалища, изградени през периода 1945-89 година в района на град Радомир, построената по индивидуален проект сграда на читалище с ритуална зала в село Извор се отличава със своите размери и модерна архитектура (фиг. 1 и фиг. 2) и съперничи по естетически качества, техническо изпълнение и функционална програма със сградите на водещите културни институти в Пернишка област от същия период - читалище "Просвещение - 1870" в град Брезник (1969), Младежки дом "Иван Стойнев" в град Земен (1980-те), Пионерски дом (1982) в град Перник, читалище "Гюрга Пинджурова - 1895" в град Трън (1984) и Младежки дом в квартал Мошино на Перник (1985).

Фиг. 3 северозападна фасада и прозорците на зрителната зала; 2023

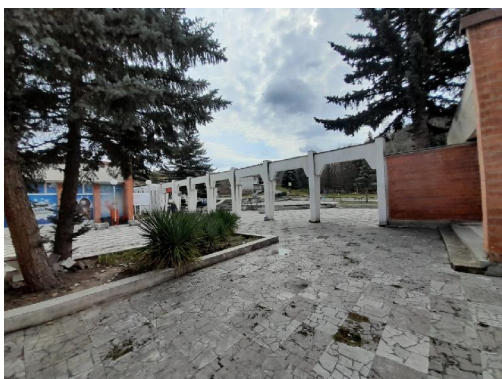
Фиг. 4 общ изглед на двете тела заедно с площада; 2023

От южната страна на площада, отделен от преминаващата през селото транспортна артерия, в парковата среда на парк „Извор“ е разположен Паметникът на загиналите в борбата против фашизма и капитализма и в Отечествена война (1944-45) с проектанкти архитект Георги Стоилов (1929 - 2022) и скулптора Любен Димитров (1904 – 2000). Мемориалът реализира първата градоустройствена намеса в духа на следвоенния модернизъм в село Извор. Читалищната сграда е разположена срещу мемориала (фиг. 3) и несъмнено е съобразена със съществуващия от около десетилетие и половина паметник като допълва и завършва градоустройствения замисъл на мемориала в центъра на селото.

Читалищната сграда, разположена в северната част (фиг. 4) на селския площад, заема доминираща спрямо разположената от изток по-малка по мащаб сграда на кметството. Сградата е умело проектирана като се съобразява със съществуващата денivelация на терена в посока север-юг и разполага с един етаж по-малко към площада.

Читалището е построено на мястото на селската чешма, която е изместена на около 200 м в северозападна посока. Като реминисценция архитект Радев проектира малка чешма състояща се от три призматични обема в югозападния ъгъл на имота.

Настилката на площадното пространство около читалището е изпълнена по индивидуален проект от шахматно подредени мозачени плочи, конгломерат от мраморни блокчета. (фиг. 5 и 6) Около сградата – в партерите на площадното пространство и във вътрешния двор, е засадена храстовидна и дървестна иглолистна растителност.

Фиг. 5 Перголата, ограничаваща вътрешния двор; 2023

Фиг.6 Поглед към читалището от югоизток; 2023

Обемно-пространствената композиция, съставена от призматични обеми, организирани около вътрешен двор (атриум), е позната и от други сгради на Петър Радев. Подчинената на функционалното зонироване обемна композиция на читалището е решена като два отделни обема, които на практика функционират отделно. Западната част, която включва две зали – изпълнителска и конферентна, а източната част е заета от ритуална зала, заведение, библиотека и художествени ателиета. Двата обема са отделени композиционно посредством широко 4 м стълбище, осъществяващо прехода между площада пред читалището и задния двор на север, достъпно през сравнително тесен отвор в облицованата с керамични плочки екстериорна стена, играеща ролята на кулиса. От друга страна, двете функционални зони на читалището са обединени чрез вътрешния двор, обособен чрез стоманобетонова пергола пред остъклената югозападна фасада на Г-образното ниско тяло, който осигурява известно уединение на провежданите сватбени церемонии.

Високият обем включва разположени изпълнителска зала за 240 зрители с площ 160 кв. м., достъпна през фойе с площ 90 кв.м. при главния вход на нивото на площада (фиг. 7 и 8). Основната изпълнителска и кинозала на читалището е оборудвана с кинокабина над входа на залата, повдигната сцена с горна сценична

механизация за декори и окачен таван по индивидуален проект. Залата е обслужвана от две гримьорни със самостоятелни санитарни възли на същото ниво. На полувкопаното долно ниво са разположени репетиционна зала с площ 50 кв.м., както и по-малка зала за около 100 места с площ 125 кв.м., санитарни възли към голямата зала и различни инсталационни помещения .

Фиг. 7 Зрителната зала – поглед към сцената; 2023

Фиг. 8 Зрителната зала - поглед от сцената; 2023

Ниското тяло се състои от полувкопан от запад партер, зает от три художествени ателиета за творческа работа с деца, носещи имената „Другарче“, „Славейче“ и „Изворче“, осветени на север за сметка на денивелацията на терена (фиг. 9 и 10), в които се провеждат школи по народни и класически инструменти, фотоклуб, художествено и приложно изкуство. Етажът, достъпен на нивото на площада пред читалището е зает от зала за радостни граждански ритуали със заведение към нея, конферентна зала и библиотека. Радев проектира специално отделен вход и изход на залата за бракосъчетания, символизиращи съвместният път на младоженците в една и съща посока без връщане назад. Еркерното наддаване на обема на ритуалната зала излиза над полувкопания етаж с детските ателиета е подчертан чрез цветния контраст на фасадите и двете шлицови структурни остъклявания. Втората функционална зона в източното ниско тяло разполага с отделни санитарни възли на партера и инсталационни помещения на приземния етаж.

Фиг. 9 Общ изглед на североизточната фасада; 2023

Фиг.10 Югоизточна фасада на ниското тяло; 2023

Цветната фасадна композиция на читалището в с. Извор, позната и от други сгради на Петър Радев като Младежкия дом в Перник, е базирана на контраста

между пресичането на облицованите в червени керамични плочки, имитиращи тухлена зидария фасади, фасадните повърхности, облицовани с бял мрамор, мазилка или мозайка, както и структурните остъклявания (фиг. 11 и 12).

Фиг. 11 Главният вход на високото тяло с обемно-пластичното пано от триъгълни призми от Филип Седефчев; 2023

Фиг.12 Югоизточна фасада на зрителната зала, увредената облицовка от мраморни плочи от течовете от водосточните тръби; 2023

Масивните хоризонтални покривни бетонови бордове, облицовани с бяла мозайка, подсилват усещането за стабилност на композицията и контрастират с вертикалното членение на прозорците на високия обем от запад (фиг. 3).

Главният вход на читалището, разположен на югоизточния край на сградата е оформен като самостоятелен обем към високото тяло и е маркиран с екстериорно геометрично стилизирано обемно-пространствено пано (фиг. 1 и 11), съставено от матрица от триъгълни призми, облицовано с бял мрамор, което заема фасадната плоскост в дясно от главния вход.

Тържественият вход към ритуалната зала за брачни церемонии е подчертан с типично модернистичен похват чрез силно издадената конзолната козирка, облицована с бяла мозайка.

Сред характерните за творчеството на архитект Петър Радев елементи, познати и от други негови сгради са трапецовидната арка на отвора в свързващата двата функционално самостоятелни обема стена-кулиса, увенчана с три декоративни, облицовани в бяло конзоли, както и силно издадените конзолно капчуци.

Цветарниците, проектирани и изпълнени специално за читалищната сграда в Извор, също участват активно в цветовото решение като с цвета и формата си наподобяват с покривните бордове и са разчленени от декоративни полуколони, подобни на декоративните конзоли над трапецовидната арка към откритото стълбище.

5. Художествен синтез в интериора

Интериорът на сградата, изпълнен по индивидуален проект, е решен в типичния за епохата стил под синергията на различни видове декоративно-приложни и пластични изкуства. Художествената украса на сградата включва модерни стилизации на традиционни форми предимно с фолклорен сюжет под

формата на екстериорни декоративни стенни пана, интериорен стенопис, дърворезба, декоративни стенни облицовки и решетки, окачени тавани, осветление, мебели и др.

Характерен белег за периода на втората половина на XX в. е структурната декоративна мазилка върху окачен таван от рабицова мрежа, изпълнена в коридорите, библиотеката и бившето заведение в читалището. Дъгообразна форма около кристалния полилей е оформена чрез гладка мазилка върху рабицова мрежа.

Друг характерен елемент при оформяне на интериора през втората половина на XX в. е употребата на дървени ламперии и решетки. Ритуалната зала е облицована с дървена ламперия в цвят светъл дъб в комбинация с мокет в маслено зелен цвят, използван и за облицовка на стените. Типичните за този период на строителство декоративни решетки на радиаторите на отоплителната инсталация също са изпълнени от дървени плоскости.

В зрителната зала е изпълнен оригинален окачен таван състоящ се от зелени четириъълни звезди и бели квадрати и пресечени пирамиди от дървени плоскости по проект на архитект Радев (фиг. 16).

Фиг. 15 Декоративна решетка от стоманени шини от Филип Седефчев; 2023

Фиг.16 Окачен таван в зрителната зала по проект на арх. Петър Радев; 2023

От оригиналното обзавеждане на читалищната сграда, осъществено по индивидуален проект, към настоящия момент са запазени голямата дървена маса, състояща се силно двустранно конзолно издаден дървен плот, подпрян върху ограничена по размер цилиндрична дървена основа по проект на архитект Петър Радев, масивният кристален полилей върху мазилков постамент със сложна криволинейна повърхнина и дърворезбованият герб в ритуалната зала (фиг. 13), декоративните таванни плоскости, висящи от тавана за оформяне на осветлението в бившето заведение (място за почерпка), което днес функционира като хранителен магазин (фиг. 14).

Фиг. 13 Полилеят и конзолната дървена маса по проект на арх. Петър Радев в ритуалната; 2023

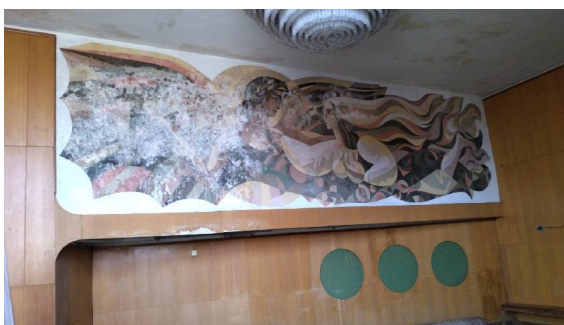

Фиг.14 Декоративни дървени елементи на тавана в търговското помещение, по проект на арх. Петър Радев; 2023

Останалата част от художествено - пластична украса на сградата е поверена на художника Филип Седефчев, който работи в екип по един от елементите съвместно с плакати́ста Асен Старейшински. Филип Седефчев, който е предпочитаният от архитект Петър Радев декоратор и работи върху множество от проектираните от него сгради, играе основната роля при проектиране и изпълнение на декоративно-пластичните елементи на читалището в село Извор:

- релефно - пластично пано състоящо се от триъгълни призми с различна големина изпълнено в дясно от главния вход с размери 566 x 325 см (фиг. 11);
- декоративна решетка от стоманени шини, наподобяваща народна шевица и монтирана в кръгъл отвор с диаметър 230 см, монтирана във фойето пред зрителната зала и чрез отвора, в който е монтирана косвено се осветява стълбището водещо към долното ниво (фиг. 15);
- дърворезобован герб на Народна Република България в ритуалната зала (фиг. 13).

Филип Седефчев, който има над 40 реализирани стенописа, работи в съавторство върху стенописа с размери 830x240 см, разположен на височина 245 см от пода на югоизточната стена на ритуалната зала. Стилните белези на стенописа на тема "Живот", изобразяващ стилизирана млада двойка с фолклорни елементи, подсказват, че водещ автор на проекта, а вероятно и на реализацията, е Асен Старейшински като това е единственият известен стенопис, изпълнен от утвърдения плакати́ст (фиг. 17).

Фиг. 17 Стенопис в ритуалната зала на тема "Живот" творба на художниците Филип Седефчев и Асен Старейшенски; 2023

Фиг.18 Вход и изход на ритуалната зала, допълнително маркирани с декорация напомнима арки; 2023

6. Конструкции, конструктивна система

Конструкцията и на двете тела на сградата е рамкова, стоманобетонна. Ограждащите (фасадните) и вътрешните стени са изпълнени от решетъчни тухли. За изпълнение на стоманобетонната конструкция в проекта е предвиден бетон с марка Б150 с призмена якост на натиск 65 kg/cm^2 .

По данни от инженер Панова конструкцията на сградата не е оразмерявана на сеизмични въздействия - това обяснява и големия еркер с ритуалната зала с дължина 245 см. За сеизмичното осигуряване на сградата са приложени конструктивните мерки предписани в Правилник за строителство в земетръсни райони от 1964 година. Високите зидове на сценичната кула и зрителната зала са допълнително укрепени с хоризонтални стоманобетонни пояси.

Конструктивните решения следват архитектурния замисъл. Конструктивното решение на декоративната пергола, ограждаща двора пред ниското тяло също изцяло съответства и подкрепя замисъла на архитектурния дизайн. Колоните с многоъгълно напречно сечение са обединени от ригели и свързани с вути с цел рамките да наподобяват на арки.

Двата читалищни обема са покрити с плоски покриви като покривните плочи над зрителната зала и сценичната кула са наклонени с цел осигуряване на наклон за отичане на водата и олекотяване на товара върху тях чрез избягване полагането на бетон за наклон. [10]

При проектирането на сградата е приета регулярна конструктивна схема по височина, при която стоманобетонните елементи преминават непрекъснато от фундамент до покрив. Плочите са гредови като под вътрешните стени са изпълнени носещи греди. Заведението в ниското тяло е покрито със стоманобетонни рамки, развити по късата страна на сградата, разположени през разстояние 205 см една от друга, като стойката към фасадата е изпълнена с по-голямо напречно сечение по естетически съображения. Поради трапецетовидната форма в план на заведението, светлият отвор на рамките варира от 690 см до 570 см. Зрителната зала също е покрита със стоманобетонни рамки, развити по късата страна на залата през разстояние 330 см и светъл отвор 1170 см. Поради наклона в покривна плоча, ригелите са с променливо напречно сечение. Сценичната кула е покрита със стоманобетонни рамки, развити перпендикулярно на рамките в

зрителната зала на 250 см една от друга и светъл отвор 790 см. Ригелите също са с променливо сечение поради наклона на покривна плоча. Подът на зрителната зала, разположена върху по-малката зала (салон за събирания) е изпълнен с наклон за осигуряване на оптимална видимост и е подпрян с колони във вътрешността на партера. Фасадата на партерно ниво на салона за събрания е прибрана навътре с 2,40 м за редуциране на подпорните разстояния, стойките на носещите покривната плоча рамки остават видими. С изместването на фасадата навътре и добавянето на видими колони в салона за събрания, стойките на рамките в зрителната зала се облекчават от товара който, носен от плочата на зрителната зала. Товарът от плочата на зрителната зала на 90% се поема от фасадната стена и видимите колони в салона за събрания.

Сутеренните етажи и на двете тела са изпълнени от бетон до нивото на плочата на първия надземен етаж. Фундирането е изпълнено съобразно геоложките дадености на терена. Геоложкият доклад не е запазен, но по спомени на проектанта инженер Панова, за всяка сграда разработвана в проектантската организация винаги е съставян геоложки доклад. Фундирането е изпълнено чрез плоско, от ивични (под сутеренните стени) и единични фундаменти под стойките на рамките и вътрешните колони. При фундирането е спазено правилото за фундиране на едно ниво.

7. Физическо състояние и намеси в оригиналния интериор и екстериор на сградата.

За сградата на читалището в село Извор, която функционира над 40 години, не е предприеман основен ремонт.

Основните намеси във времето са подмяна и възстановяване на стареещото и липсващо покритие на плоския покрив на ниското тяло, в което функционира постоянно хранителният магазин в пространството на бившето заведение (място за почерпка) към ритуална зала.

Поради недостиг на средства ремонт на високото тяло не е правен. В резултат на това, оригиналният интериор в зрителната зала е силно увреден от течовете, но е възможно да бъде възстановен. Столовете в зрителната зала, които са амортизирани и негодни за употреба, са произведени от българското мебелно предприятие "Тонет", основано през 1926 година, което съществува до днес и е възможно да бъдат заменени с идентични на оригиналните.

Увреден от течове и избили соли е стенописът "Живот" на югоизточната фасада в интериора на ритуалната зала, който се нуждае от консервация. Дървените ламперии и радиаторните решетки се нуждаят от рехабилитация, мокетите са амортизирани и се нуждаят от подмяна.

Листовите настилки в интериора са амортизирани и се нуждаят от подмяна – линелеум в зрителната зала и конферентната зала в ниското тяло, мокет в ритуалната зала и библиотеката, сладкарницата (заведението за почерпка) е с теракотни плочи. Трайните настилки в интериора - мозайката в коридора пред ритуалната зала мраморната настилка пред зрителната зала, както и стълбището

което води към малкия салон под зрителната зала и фойето пред малкия салон са с мраморна настилка, които са в сравнително добро състояние и следва да бъдат рехабилитирани и запазени.

Оригиналната алуминиевата дограма на структурните остъклявания е запазена с изключение единствено на входната врата на магазина (бившето заведение), няколко единични прозореци със стоманени рамки на библиотеката, конферентната зала и в сутерена са подменени с PVC дограма.

При незавършен ремонт в малката зала за около 100 човека във високото тяло през 90-те години на XX в. с цел да бъде приспособена за дискотека, са демонтирани всички части на интериора до груб строеж - малката сцена, настилка по пода, столовете, облицовките по стените и осветителните тела, така че в момента залата е неизползваема.

Обрушени са мозаечната облицовка на бетонните бордове на покрива, фасадната мазилка, облицовката от керамични плочи и мраморни плочи като в най-голяма степен е увредена североизточната фасада, зоните около водосточните тръби по фасадите във вътрешния двор. Участък от цокъла на фасадата е засегнат от кореновата система на иглолистното дърво, засадено в дясно от главния вход. Мазилката на бетоновата пергола е единственият подновен фасаден материал след изграждането на читалището. Металните казанчета на водостоците/капчуците са силно кородирали.

Фиг. 19 Североизточна фасада със сценичната кула с увредената фасадна облицовка от течовете от водосточната тръба, 2023

Фиг. 20 Североизточната фасада с изнесеня обем на ритуалната зала и увредената фасадна облицовка от течащата вода от барбаканите, 2023

Силно обрушената мозечна настилка на площадното пространство около читалището подлежи на ревизия и подмяна. Засадената храстовидна и дървестна иглолистна растителнос, както и чешмата са в добро техническо състояние.

Може да бъде обобщено, че промените по време на експлоатацията на читалището са минимални и напълно обратими. За поддържане и възстановяване на оригиналния облик на сградата е необходимо привличането на средства по различни програми.

В същото време в страната е актуална програма за финансиране на проекти за въвеждане на мерки за енергийна ефективност на читалищата. Популярните в момента, предлагащи достъпен финансов ресурс програми за енергийна ефективност представляват сериозно предизвикателство пред съхраняването на оригиналния архитектурен облик на обектите от следвоенния модернизъм, тъй като крият риска от обезличаване и загуба на характерни стилови белези в екстериора. Този съществен риск при прилагане на мерките за енергийна ефективност, които са технологично несъвместими със запазването на оригиналните екстериорни фасадни облицовки от втората половина на XX в., е илюстриран с примерите от района на читалищните сгради в град Трън, град Брезник и село Ноевци, които са с изцяло променен екстериорен облик след изпълнение на проекти за енергийна ефективност. [11] [12]

8. Заключение. Оценка, препоръки и предложение за статут.

От основаването си преди почти век народно читалище "Отец Паисий-1927" в село Извор играе водеща културна роля в района на Радомир и Перник. Читалищната сграда, откритата през 1980 година и разположеният в непосредствена близост мемориал (1966) са основните елементи на модерния градоустройствен облик на селищния център.

Читалището с ритуална зала село Извор се отличава от останалите скромни селски читалищни сгради, изградени през епохата на социализма, и носи типичните стилови и функционални белези на следвоенния модернизъм на представителните градски културни центрове в района и страната. Водеща характеристика на сградата, дело на опитен проектантски екип, включващ имена на водещи художници на местно и национално ниво, е синтезът на изкуствата в интериора и екстериора на сградата.

Значителната архитектурно-строителна, културна и художествена стойност на разположеният извън градски център културен институт, обуславят предложението за предоставяне на защитен статут по Закона за културното наследство на читалище „Отец Паисий -1927“ в село Извор като единична архитектурно-строителна и художествена недвижима културна ценност с категория от местно значение.

В същото време сградата не е качествено поддържана поради липсата на средства в над четиридесет годишния период на експлоатация. Определянето на защитен статут за сградата по Закона за културното наследство на читалището в село Извор и определяне на адекватни режими за опазване, ще подпомогне съхраняването на автентичния облик на сградата и предотврати унищожаването на този ценен представител на следвоенния модернизъм.

Благодарности

Авторите на статията изказват специални благодарности на художника Стефан Спасов за предоставените материали за Филип Седефчев и на архитект Атанас Топалов за съдействието за откриване на досието на Петър Радев в САБ.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- [1] Байракова, С. Културни влияния и предпоставки за възникването на българските читалища и тяхната роля в конструирането на българската национална идентичност. – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет. Книга Докторанти. Том 1 – 2016. С., 2017, с. 275 (270–281);
- [2] Гаврилова, Райна и кол. Читалищата в България – минало, настояще и бъдеще. София, 2000,
- [3] chitalishta.com.
- [4] Ганев, С.. Народните читалища в етапа на изграждане на развито социалистическо общество. С., 1983.
- [5] ДА- Перник 26, ф. 1139, оп. 1, а.е. 2
- [6] Методиев, М. и др. Държавна сигурност: предимство по наследство. София, Институт за изследване на близкото минало, 2015. ISBN 978-954-28-1937-0.
- [7] Досие на архитект Петър Радев, архив на САБ
- [8] Досие на художник Филип Седефчев, архив на СБХ
- [9] Асен Старейшински <https://miroslav.eu/%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%88%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8-1936-1991/>
- [10] Проект за електро инсталации на високото тяло на читалищната сграда, архив на читалище „Отец Паисий-1927“, с. Извор
- [11] Програма за енергийна ефективност, насочена специално към българските читалища: <https://www.iskra.bg/nad-188-mln-leva-shte-badat-vlozheni-v-merki-za-energiyna-efektivnost-na-sportni-i-kulturni-sgradi/>
- [12] Насоки за кандидатстване по процедура BG-RRP-4.20 "Подкрепа за устойчиво енергийно обновяване на публичен сграден фонд за административно обслужване, култура и спорт": <https://www.mrrb.bg/bg/nasoki-za-kandidatstvane-po-procedura-bg-rrp-4-020-podkrepa-za-ustojchivo-energijno-obnovyavane-na-publichen-sgraden-fond-za-administrativno-obslujvane-kultura-i-sport/>